

M. Dubbelman, Giessenburg

Conflicten in de kerk

Alleen Lukas is bij mij. Haal Markus op en breng hem met u mee, want hij is voor mij van veel nut voor de ambtelijke bediening.

2 Timoteüs 4:11

Wie is Markus? Is het een goede vriend of een warme collega? Paulus heeft hem blijkbaar nodig voor het zendingswerk waar hij mee bezig is.

Bovenstaande tekst blijkt een ontroerende zin, want in het verleden was het wel anders. In Handelingen 12 wordt Markus (zijn volledige naam is Johannes Markus) voor het eerst genoemd. Hij gaat namelijk mee op zendingsreis met Paulus en Barnabas (vers 25). Dat is echter geen succes. Ze zijn nog maar net op weg of Markus ziet het niet meer zitten. Hij gaat terug naar huis en laat Paulus en Barnabas alleen (Hand. 13:13). Paulus is flink teleurgesteld in Markus en wil hem daarom, enige tijd later, niet opnieuw meenemen op zendingsreis (Hand. 15: 36-39). De ervaring heeft Paulus immers geleerd dat Markus niet te vertrouwen is. Barnabas ziet het echter anders. Hij heeft wel vertrouwen in Markus en wil hem nog een kans geven. Het meningsverschil loopt zo hoog op dat er een conflict ontstaat tussen Paulus en Barnabas. Hun langdurige samenwerking wordt zelfs verbroken en hun wegen scheiden: Paulus gaat verder met Silas; Barnabas gaat verder met Markus.

Wie had er gelijk? Was Barnabas te goedgevolg, of was Paulus te zwart-wit? De Bijbel geeft daar geen antwoord op. Wel lezen we dus jaren later dat Paulus over deze Markus schrijft dat hij snel naar hem gebracht moet worden. Hij kan hem niet missen. Er blijkt geen conflict meer te zijn.

Het eerste wat opvalt is dat grote dienstknechten van God, zoals Paulus en Barnabas, ook conflicten kunnen krijgen. Deze mannen, die zo vervuld waren met de Heilige Geest, lukt het niet om dit conflict als broeders uit te praten. Ze moeten zelfs hun langdurige samenwerking verbreken, omdat ze het niet kunnen oplossen. Vaak hebben we een te rooskleurig beeld van de eerste christenen. Daar zou alles nog krachtig en volmaakt zijn. De Bijbel geeft echter een genuanceerder beeld. Jezus redt zondaren en zijn gemeente bestaat uit "geredde zondaren". Toen, en ook nu.

Het tweede wat duidelijk wordt is dat 'groeien in het geloof' blijkbaar tijd kost. Ondanks de krachtadige bekeringen van Paulus en Barnabas komt er toch dit conflict. En ze komen er op het moment zelf niet uit. Hoe hebben ze later op dit conflict teruggekeken? Zouden ze elkaar excuses hebben aangeboden? Misschien heeft Barnabas gezegd: "Ik besefte later

Inhoud

Meditatie 113
Dr. M. Dubbelman, Giessenburg

De Reformatie en de overheid – bepaaldelijk in de Keurpalts rond het jaar 1563 114
Drs. L.J. Geluk, Rotterdam

Het belijden van de Kerk, toen en nu 119
Dr. H. Klink, Hoornaar

Het belijden van de kerk, toen en nu 125
Enkele persoonlijke opmerkingen
Drs. M.A. Aalders

Dode Zee Rollen in Drents Museum in Assen 126

In dit nummer van *Ecclesia* treft de lezer de referaten aan van drs. L.J. Geluk uit Rotterdam en dr. H. Klink uit Hoornaar die zij hielden op de conferentie van de 'Vrienden van dr. H.F. Kohlbrugge' op 1 juni jl. in Vianen. Het thema van deze dag was 'Het belijden van de Kerk, toen en nu', n.a.v. het 450-jarig bestaan van de Heidelbergse Catechismus. Ook het co-referaat van mevrouw drs. M.A. Aalders is opgenomen in dit nummer. De lezers hebben van de inhoud van de beide andere co-referaten kennis kunnen nemen in het verslag van de conferentie dat in nummer 12 van *Ecclesia* verscheen. Ook aan de forumdiscussie die aan het eind van de dag plaatsvond, is in het genoemde verslag aandacht gegeven.

De redactie

dat je eerst weer wat vertrouwen had moeten krijgen in Markus, ik had niet zo moeten aandringen". Misschien heeft Paulus gezegd: "Ik had niet zo scherp moeten zijn en Markus een tweede kans moeten geven". De Bijbel beschrijft het niet, maar duidelijk is wel dat ze later niet meer dezelfde waren als vroeger.

Het derde wat opvalt is dat Paulus niet te trots is, om er duidelijk bij te zetten dat Markus hem van veel nut is voor de ambtelijke bediening. Het conflict was bekend in de toenmalige christelijke wereld, maar Paulus schrijft niet: "Achteraf viel het best mee met die Markus; verrassend, ik had het niet verwacht op grond van zijn eerdere gedrag". Nee, er is geen gekrenkt eergevoel dat Paulus nog parten speelt. De grootheid van Paulus zit hem in het feit dat hij eerlijk schrijft dat hij Markus nodig heeft en dat Markus belangrijk werk

doet. Paulus is hier de minste en daarmee groot in het koninkrijk van God.

Het is een kleine opmerking van Paulus in dit vers over Markus, maar er zit een hele wereld achter. Het maakt ons duidelijk dat we niet te snel in paniek moeten raken van een conflict in de gemeente. Deze dingen gebeuren en gebeurden ook al in de vroege kerk. God verklaart ons rechtvaardig, maar we zijn niet direct veranderd in "heiligen". De kerk bestaat uit zondaren die gered zijn door Jezus Christus en groeien in geloof kost tijd. Het vergt tijd om conflicten op te lossen en je eigen aandeel erin te zien. Wees daarom zelf nooit te trots om de minste te zijn en oude conflicten te begraven. Dat is geen teken van zwakte, maar juist van grootheid.

De Reformatie en de overheid – bepaaldelijk in de Keurpalts rond het jaar 1563

Kerkhervorming, geen kerkscheuring

Wanneer Friedrich Myconius, een vriend van Luther, rond 1540 zijn *Historia Reformationis* schrijft, vertelt hij dat de 95 stellingen die Luther in 1517 publiceerde, in twee weken door het hele Duitse rijk hun weg vonden.

En in vier weken, aldus nog steeds Myconius, waren ze in ongeveer de hele Christenheid bekend geworden. Het was alsof de engelen als boden door het land waren gegaan.

Het is inderdaad verbazingwekkend hoe snel deze stellingen een brede bekendheid kregen en wat zij op talloos vele plaatsen losmaakten. Al reisden hiervoor geen engelen door het land, hier blijkt wel de enorme

betekenis van de boekdrukkunst. En ook hoezeer de 'bodem' hiervoor was voorbereid.

Wij weten dat Luther met de publicatie van zijn stellingen geen kerkhervorming op het oog had, maar slechts het gesprek met collega's en theologen zocht. Dat gesprek zou dan, naar aanleiding van de aflaten die op grote schaal te koop aangeboden werden, moeten gaan over wat de Bijbel zegt over de vergeving der zonden.

Nog minder dan een *kerkhervorming* had Luther een *kerksplitsing* op het oog. Het is er in de stroom van gebeurtenissen die op 1517 volgden wel van gekomen. De reactie van Rome was immers dat Luther werd geëxcommuniceerd. Dus de kerk werd uitgebannen. Daarop volgde in 1521 de rijksban. Wij kunnen ons dat in 2013 niet indenken wat dat in die tijd betekende: de ene Kerk in West-Europa te zijn uitgezet en daardoor buiten het hemelrijk te zijn gesloten en vogelvrij te zijn verklaard. Dit laatste betekende dat ieder die dat wilde hem straffeloos mocht doden.

Wat zou er van hem geworden zijn wanneer zijn vorst hem niet in bescherming had genomen? De keizer van het Duitse Rijk had de rijksban uitgevaardigd, maar Frederik de Wijze, de keurvorst van Saksen had de moed de paus en de keizer te trotseren. Hij liet zich noch door het kerkelijk noch door het hoogste wereldlijk gezag de wet voorschrijven. Hij liet Luther op de Wartburg in veiligheid brengen en ook de volgende jaren trad hij op als de beschermer van Luther en dat

Colofon

Ecclesia, voorheen 'Kerkblaadje', is een uitgave van de Stichting Vrienden van Dr. H.F. Kohlbrugge en verschijnt zaterdags om de veertien dagen.

Redactie: Drs. M. den Admirant, Drs. L.J. Geluk, Mw G.M. van Ommen-Middelkoop

Eindredactie: Dr. H. Klink

Vaste medewerkers:

Dr. J.G. Barnhoorn, Dr. R. Fernhout, Drs. H.J. Lam en Dr. M. Verduin.

Redactieadres: Dorpsweg 11, 4223 NA Hoornaar, tel. 0183-581321

Internet-adres: www.ecclesianet.nl

Abonnementsprijs: € 26,50 per jaar

Adreswijziging en abonnementen: gm.v.ommen@kpnplanet.nl

Administratie: Baron Bentinckstraat 51, 7731 EK Ommen

tel. 0529 456729, Postbankrekeningnr. 88 71 47

Adm. Ecclesia/Kerkblaadje te Ommen of

Bankrekeningnr. 34.89.69.619 t.n.v.

St. Vrienden van Kohlbrugge te Ommen

Druk: drukkerij Ridderprint, Ridderkerk

bleef zo onder Frederiks opvolgers. Opvallend daarbij is dat de keurvorst die een verwoed verzamelaar van relikwieën was, zich nooit duidelijk voor de Reformatie heeft uitgesproken en Luther nooit persoonlijk heeft ontmoet.

Hoewel een scheuring van de kerk in West-Europa dus allerminst het programma van Luther was, heeft zijn optreden daar wel toe geleid. Er ontstond een kerk die niet meer onder het gezag van de paus stond.

De kerk in het Duitse Rijk

Dat een kerk naast die van Rome kon ontstaan en bestaan, was afhankelijk van het standpunt dat de overheid innam. "De overheid" was in het grote Duitse rijk, het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie, een meervoudig begrip. Het oppergezag berustte bij de keizer, maar zijn macht was gering. De feitelijke macht berustte bij de enkele honderden hertogen, markgraven, graven, baronnen, ridders, aartsbisschoppen, bisschoppen, en besturen van de ongeveer 65 vrije rijksteden. Het Duitse rijk was als een lappendeken, waarin de grenzen van die ongeveer 300 gebieden uiterst grillig waren en ten gevolge van delingen en samenvoegingen van de gebieden zich altijd weer veranderingen in het gezag voordeden. Het waren deze gezagdragers, de overheden die beslisten of in hun gebied de Reformatie toegang kreeg of niet.

Bij de dood van Luther zag de confessionele kaart van het rijk er bontgekleurd uit, want in het ene gebied had de Reformatie wel, in het andere geen toegang gekregen. En die ontwikkeling ging na 1546 door, totdat in 1555 na heftige strijd op de rijksdag in Augsburg officieel werd vastgesteld dat de vorst (en van de rijksteden het stadsbestuur) zou bepalen welke religie in zijn gebied zou worden beleden. 'Cuius regio eius religio' - werd deze regeling later genoemd.

Ruimhartig kan deze regeling niet genoemd worden. Er was slechts uit twee mogelijkheden een keuze te doen: men stelde zich onder het kerkelijk gezag van Rome, of koos voor de confessie van Augsburg. Wie in zijn land of stad dezelfde religie aanhing als die van zijn vorst of stadsbestuur had geen problemen, maar wie daarvan afweek had deze wel terdege. Hij moest óf de eigen belijdenis inruilen voor die van zijn overheid en als hij dat niet kon of wilde, het gebied verlaten. Zijn enige recht was dat hij de vrijheid had tot emigratie.

Het was dus óf óf. De leer van Rome of de confessie van Augsburg. Een derde weg was er niet, zodat er voor wederdopers en aanhangers van een sekte geen enkele ruimte was. Dat was niet nieuw, want die

ruimte hadden zij nooit bezeten.

Melanchthon, de opsteller van de Augsburgse confessie

Deze regeling die na veel strijd tot stand was gekomen en bedoelde rust te brengen in het door strijd verscheurde Rijk, leek in eerste instantie duidelijker dan zij in de werkelijkheid bleek te zijn. De vraag kon worden gesteld en werd ook gesteld: welke belijdenis van Augsburg is nu precies bedoeld? De oorspronkelijke tekst (die van 1530) of een latere?

De opsteller van deze belijdenis was Philippus Melanchthon. Zij was in het laatst genoemde jaar, 1530, namens de evangelische vorsten en stadsbesturen, tijdens de rijksdag in Augsburg aangeboden aan de keizer. Het was een staatsrechtelijk document, door de evangelische vorsten ondertekend, waarin zij uitspraken wat zij op grond van de Heilige Schrift geloofden en beleden.

Maar in de jaren die volgden had Melanchthon aan 'zijn' stuk hier en daar wat gewijzigd en de voornaamste verandering had betrekking op de leer van de aanwezigheid van Christus in het Heilig Avondmaal. De overtuiging dat Christus op grond van de alomtegenwoordigheid van zijn lichaam na zijn Hemelvaart ook substantieel in brood en wijn aanwezig was, had Melanchthon voorzichtig losgelaten. Het was en bleef de leer van Luther, die hij met hand en tand tot zijn dood toe verdedigde. In dat spoor gingen de Luthersers verder die zich als de 'echte' Lutheranen beschouwden, terwijl ook vele andere Luthersers neigden naar de opvatting van Melanchthon of die opvatting duidelijk aanhingen.

Luther had getoornd tegen allen die hem in zijn Avondmaalsleer niet volgden. Hij had de felste bewoordingen gebruikt om hen neer te sabelen. Hij gruwde van de volgelingen van Zwingli, de Zwitsers, de sacramentariërs.

Desondanks was Melanchthon, die talloos vele contacten onderhield, onder meer met Bullinger (wel genoemd 'de vader van de Gereformeerde Kerken') Bucer en Calvijn, in hun richting opgeschoven en daaraan had hij 'zijn' Augsburgse confessie aangepast.

Aan het einde van Luthers leven – hij stierf in 1546 – tekenden zich de breuklijnen onder zijn volgelingen af en na zijn dood was de eenheid onder hen helemaal zoek en was het woord aan smaad en laster, vooral van de kant van hen die Luther kritiekloos volgden. Melanchthon heeft namelijk veel geleden onder wat hij noemde 'de razernij van de theologen.'

Kryptocalvinisten

Maar keren wij terug naar de vraag van de geldende tekst van de Augsburgse confessie. Welke tekst was bedoeld? Die van 1530 (de 'invariata' – de ongewijzigde) of de latere (de 'variata' – de gewijzigde)? Deze gewijzigde tekst was in 1541 aangeboden op de rijksdag te Regensburg.

De *eigenlijke* vraag was deze: konden ook de 'Kryptocalvinisten' tot de 'verwanten van deze confessie' gerekend worden? Met 'Kryptocalvinisten', meest gebruikt als een verdacht-makend scheldwoord, werden zij bedoeld die in het geheim calvinist waren en neigden naar de Avondmaalsleer zoals die in Straatsburg en in een aantal zuid-Duitse steden werd aangehangen, de Avondmaalsleer van Zürich en Genève, die in 1549 in de 'Consensus Tigurinus' tot elkaar gekomen waren.

De Lutherse scherpslijpers zeiden: neen, die laatsen vallen niet onder de bescherming van de belijdenis van Augsburg. Zij horen niet bij de 'verwanten van deze belijdenis.' Overigens had Calvijn deze belijdenis onderschreven! Hij vond in haar niets dat strijdig was met de leer die hij zelf voorstond, al vond hij haar wel weinig krachtig. Blijkbaar was diens instemming voor de felle luthersers niet genoeg.

Deze tegenstelling onder de evangelischen, zoals de protestanten heetten, ontging de vorsten natuurlijk niet. In hun kerkelijk en theologisch standpunt lieten zij zich in belangrijke mate leiden door hun hoftheologen. Maar evenmin ontging deze tegenstelling aan de keizer. Als keizer was Karel V in 1556 opgevolgd door zijn broer Ferdinand en na diens overlijden in 1564 was deze weer opgevolgd door Maximiliaan II, de zoon van Ferdinand.

De opvolging in het Duitse Rijk was geen *erfopvolging*. Het was dus nooit zeker dat een zoon de opvolger zou zijn van zijn vader – al was dat wel dikwijls het geval. De beslissing aangaande het keizerschap berustte bij een zevental machthebbers, de 'keurvorsten.' Deze hoge waardigheid berustte bij vier wereldlijke vorsten en drie kerkvorsten. In de eeuwen dat zij tot hun 'keur', hun kiezen geroepen werden (voor de laatste maal in 1792) was dat een gebeuren waaraan soms grote bedragen als steekpenningen te pas kwamen.

De keurvorst die het hoogst in rang was en als plaatsvervanger van de keizer gold, was de keurvorst van de Rijnpalts, die zijn paleis in Heidelberg had. Rond 1560 kreeg deze keurvorst intensief met de problematiek rond de vigerende tekst van de confessie van Augsburg te maken. Dit had voor hem een zo

bedreigend karakter dat hij ermee rekende zijn hoge ambt en zijn land te verliezen. Hij was er in zekere zin zelf de oorzaak van, want hij had een kerkorde in zijn gebied ingevoerd, samen met een catechismus die noch bij de roomsen noch bij de luthersers in goede aarde viel.

Geven wij nu onze aandacht aan deze keurvorst, aan zijn stad en land, aan zijn religie en catechismus.

De Rijnpalts

De Rijnpalts, een gebied met grillige vormen, was in de 16^e eeuw lange tijd rooms gebleven. Inzake de religie had keurvorst Frederik II (1544-1556) geen duidelijk beleid gevoerd. Het gevolg daarvan was een verwarde toestand. In het land was strijd tussen roomsen, Lutheranen, aanhangers van Melanchthon, Zwinglianen en wederdopers. Toen Otto Hendrik/Ottheinrich in januari 1556 Frederik opvolgde, was hij vastbesloten de Reformatie door te voeren. Al in maart vaardigde hij een edict uit tot invoering van de 'reine evangelische leer' en afschaffing van de 'paapse dwalingen'. Dit edict werd in april gevolgd door een nieuwe kerkorde, die was opgesteld naar het model van de kerk van Württemberg.

De regeringsperiode van Otto Hendrik was echter te kort, bovendien was hij zwak van gezondheid, om in de kerk volledig orde op zaken te stellen. Toen hij op 12 februari 1559 plotseling stierf zonder kinderen na te laten, lag in Heidelberg de stof voor een heftig conflict tussen de verschillende stromingen, in het bijzonder tussen de 'echte' Lutheranen en de volgelingen van Melanchthon en/of Zwingli/en/of Calvijn klaar.

Opvolger van Otto Hendrik werd een zeer verre verwant, eveneens uit het Huis Wittelsbach: Frederik van Palts-Simmern

Als keurvorst van de Palts is hij bekend als Frederik III. Frederik was in 1515 geboren en streng rooms opgevoed. Onder invloed van zijn vrouw, de Lutherse Maria van Brandenburg-Kulmbach, ging hij de Bijbel lezen en werd hij gewonnen voor de Reformatie in Lutherse geest.

Zo zeer doortrok de boodschap van de Heilige Schrift zijn handel en wandel, dat hij de geschiedenis is ingegaan als 'Frederik de vrome.' Veel van zijn collega-vorsten waren van zijn oprechte vroomheid overtuigd en daarvan onder de indruk. En ook veel historici hebben zijn echt christelijke levenshouding en wijze van regeren benadrukt.

A.A. van Schelven typeerde hem in zijn dissertatie met deze woorden: "Een figuur van de hoogste eerbiedwaardigheid! Weinig vorsten zijn er in den loop

der tijden geweest, die op zoo onweerstaanbare wijze onze sympathie tot zich trekken als juist hij. Niet ten onrechte leeft hij in de herinnering der volgende geslachten voort met den schoonen bijnaam 'der Fromme', want inderdaad is vroomheid de eerste eigenschap, die u in het oog valt, als ge uit de complete uitgave zijner brieven ... u een beeld van dezen vorst tracht te vormen.¹

In deze waardering staat Van Schelven bepaald niet alleen. R. Holtzmann noemt hem de 'beslist belangrijkste figuur onder de evangelische vorsten van zijn tijd', 'een man met een edel en zuiver karakter.' J.M. Reu: 'een man met een vroom hart.' K. Bauer: 'Onder de vorsten van zijn tijd was niemand zo thuis in de theologie en daarom zo onafhankelijk van theologische adviseurs als hij. In het confessioneel verscheurde Duitsland was hij de enige werkelijk hoogstaande gestalte.'²

Ook Heinrich Bullinger, de opvolger van Zwingli in Zürich, had grote waardering voor Frederik. De negatieve karakteristiek van Frederik door de oudkatholieke historicus Moritz Ritter is door Walter Hollweg grondig weerlegd.³

Keurvorst Frederik III, een Calvinist

Vorst van de Keurpalts geworden, zette Frederik het werk van de Reformatie waarmee zijn voorganger begonnen was voort. Hij deed dat met volle overtuiging en inzet. Maar het accent dat hij daarbij legde week van dat van Otto Hendrik af. Van Lutheraan was Frederik meer en meer in zijn overtuiging Calvinist geworden, hoewel hij zelf nadrukkelijk heeft verklaard nooit de geschriften van Zwingli en Calvijn gelezen te hebben.

Van zijn kant was Calvijn voornemens zijn 'Institutie' in haar laatste, definitieve vorm, dus in de vierde uitgave, aan de keurvorst op te dragen. Dat was in 1559. Maar Frederiks hofmaarschalk, graaf Eberhard van Erbach, gaf de raad dit op politieke gronden niet te doen. Hij wist hoe gevoelig dat zou liggen. Voor het Calvinisme en voor een calvinist was immers in het Duitse rijk geen wettige plaats.

Calvijn luisterde naar dit advies, maar deed enkele jaren later een nieuwe poging. Nu ging het om de uitgave van zijn 193 colleges over het profetische boek Jeremia. Dit zeer uitgebreide commentaar wilde hij aan keurvorst Frederik opdragen. Zou dit hem misschien welgevalen? Calvijn ging te rade bij zijn leerling Caspar Olevianus, die nu hoogleraar was aan de universiteit van Heidelberg. Het antwoord uit Heidelberg bleef echter uit. Waarom Olevianus niet reageerde is niet duidelijk. Calvijn vatte dit op als goed-

keuring, en zo gaf hij in 1563 dit toch uit, voorafgegaan door een uitvoerige opdracht aan Frederik van de Palts.

In deze opdracht gaat Calvijn in op de tegenstellingen in de Avondmaalsleer en spreekt hij zijn vreugde erover uit dat Frederik de 'gezonde en orthodoxe leer betreffende het Heilig Avondmaal van Christus' heeft omhelsd. Ook licht hij de eigen Avondmaalsleer toe en bestrijdt hij die van Luther, overigens zonder diens naam te noemen. De theologische strijd die in de Duitse landen wordt gevoerd vergelijkt Calvijn onder verwijzing naar Flavius Josephus, met die van de Zelfen, die heeft geleid tot de ondergang van Judea.

We moeten evenwel nog ingaan op de vraag op welke wijze Frederik als Calvinist bekend was geworden.

De nieuwe keurvorst van de Palts wist zich verplicht tot de Reformatie van zijn land. Hij zag het als de roeping van een christelijke overheid ook de vrije loop van het Woord van God te bevorderen. Dat daarbij kan behoren het optreden als scheidsrechter, werd al spoedig actueel voor hem.

Al kort na zijn komst in Heidelberg werd hij geconfronteerd met een felle strijd tussen twee theologen, de strenge lutheraan Tileman Heshusius en Wilhelm Klebitz, die bekend stond als aanhanger van de Zwitserse Reformatie.

Het kwam zo ver dat zij elkaar de avondmaalsbeker uit de hand rukten en elkaar excommuniceerden. Frederik greep in en zag zich genooddaakt beiden te gelasten het land te verlaten.

Bij een andere gelegenheid werd Frederik door een gastpredikant *vanaf de kansel* voor een Zwingliaan uitgemaakt. Zwingliaan stond daarbij voor: Calvinist. Dat gold als een scheldwoord. Hij was echter wel een Calvinist. Hij kon het halfslachtige gedogen van on-Bijbelse toestanden als heiligenbeelden in de kerk niet verdragen. Zij werden dan ook, evenals crucifixen, altaren en andere paapse idolen verwijderd. Bij de viering van het Heilig Avondmaal werd de oblatie afgeschaft en het breken van het brood ingevoerd. Kloosters werden opgeheven, Lutherse predikanten en hoogleraren ontslagen. Ondanks alle tegenwerking en verzet werden gereformeerde theologen en andere geleerden naar de Palts gehaald, de een als predikant, de ander als hoogleraar aan zijn universiteit.

Daarbij ondervond hij de nodige weerstand in Heidelberg en in zijn land. Ook zijn schoonzoons en verwante vorsten als die van Württemberg, van Baden en Palts-Zweibrücken keurden zijn acties grondig af.

Een nieuwe catechismus in Heidelberg

Toen het jaar 1563 was aangebroken verschenen er als voorlopig sluitstuk van zijn campagne twee hoogst belangrijke geschriften die overduidelijk bewezen hoezeer het Frederik ernst was de gereformeerde koers te gaan. In januari zag een nieuwe catechismus het licht, in november een nieuwe kerkorde waarin deze nieuwe catechismus was opgenomen.

De invoering van een nieuwe catechismus riep veel verzet op. Was die van Johannes Brenz niet goed? En die van Luther, die door velen als 'de derde Elia' gold en voor hen apostolisch gezag had? Eén van de commentaren op die nieuwe catechismus, gevloeid uit de pen van een kennelijk Luthers jurist uit de Palts, luidde: "Wanneer mensen hierover zouden zwijgen, dan moesten de stommen en stenen daartegen spreken om de eer van God te redden; want dit is de hoer van Babel, die het kind gedragen heeft, maar nu aan het licht is gekomen."

Op een andere manier ervoer Caspar Olevianus de bittere vijandschap die was ontstaan. Hij vroeg aan een burger van Heidelberg de hand van zijn dochter. Hoe dat afliep schrijft Caspar, die een blauwtje had gelopen, aan zijn leermeester Calvijn. "De vader zei: Wie zou nu aan een Calvinist zijn dochter geven, of het moest zijn dat hij haar in het verderf wilde storten."

De nieuwe kerkorde moest die van Frederiks voorganger vervangen. Dat was een duidelijk lutherse kerkorde geweest, deze ademde onmiskenbaar de geest van Genève, wat onder meer tot uitdrukking kwam aan de plaats die aan de kerkelijke tucht was gegeven.

Tussen het formulier voor de bediening van de Heilige Doop en dat voor de viering van het Heilig Avondmaal was de catechismus geplaatst.

Het optreden van Frederik die in een land de lutherse belijdenis en kerkorde verving door de gereformeerde belijdenis, wordt de laatste decennia wel 'de tweede Reformatie' genoemd. Hoe ging dat nu verder? Het was voor ieder in het Duitse rijk duidelijk dat Frederik niet meer als Lutheraan te boek kon staan, maar het in de ogen van de 'echte Lutheranen' het vernaaidje Calvinisme aanhing. Was de consequentie daarvan niet dat hij niet langer onder de bescherming van de Augsburgse confessie stond? Zo dachten de Lutherse vorsten, zo dachten de roomse vorsten, zo dacht de keizer.

Frederik III ter verantwoording op de rijksdag

Op de eerstkomende rijksdag zou Frederik zich moe-

ten verantwoorden. Vele krachten waren ondertussen werkzaam om dan de keurvorst van de Palts ten val te brengen. Van het gevaar dat hem bedreigde was hij zich terdege bewust.

Na vele voorbereidingen werd op 23 maart 1566 de rijksdag geopend. Deze was opnieuw samenge-roepen in Augsburg.

Zo'n rijksdag, die maanden lang duurde, was een groot spektakelstuk. Duizenden gasten moesten in de stad die rond de 35.000 inwoners telde, worden ondergebracht. Vele duizenden paarden moesten worden gestald en gevoederd. Er waren honderden vorsten, dikwijls met hun familieleden, en zeker met hun hofpredikers, hun dienaren en adviseurs in alle mogengangen en standen.

Het aandeel van Frederik bestond uit ongeveer 150 personen. Als zijn hofprediker reisde Johann Willing mee. De keurvorst had Caspar Olevianus thuis gelaten. Hij stond bekend als een man met een lastig karakter en kon erg heftig zijn. Zacharias Ursinus ontbrak ook. Deze bescheiden, stille geleerde met zijn neerslachtige aard zou op die rijksdag zich helemaal niet thuis voelen.

Frederik maakte de reis welgemoed, in vol vertrouwen op zijn God, hoewel hij wist dat deze rijksdag voor hem een gevaar betekende. Zou men hem op grond van de Avondmaalsleer van Calvijn buiten de religievrede van Augsburg (1555) sluiten, dan betekende dat een catastrofe voor alle protestanten die deze leer aanhingen, in Frankrijk, Engeland, Schotland, Nederland, Zwitserland en Italië. Zij zouden dan zonder meer aan hun vervolgers prijs gegeven zijn.

De agenda voor deze rijksdag telde twee hoofdpunten: de bijdragen uit het rijk voor de oorlog tegen de Turken en de kwestie van de confessie. Gelden voor de strijd tegen de Turken waren dringend noodzakelijk. Zij hadden immers Hongarije al veroverd en drongen op naar Wenen. En de kwestie van de confessie werd ook als dringend beschouwd. De paus, de curie, de roomse vorsten, de Jezuïeten, pauselijke gezanten uit Frankrijk en Spanje zaten niet stil en deden al het hun mogelijke om de rijksdag zo ver te krijgen dat het Calvinisme als een sekse zou worden veroordeeld. Dat zou de val van Frederik betekenen, maar tegelijkertijd een signaal zijn voor de omringende landen: Calvinisten zijn sektariërs en hebben niet de minste rechten.

Keizer Maximiliaan II, die geen fel rooms-katholiek was en tegenover de evangelischen een mild standpunt innam – althans in het Duitse rijk, niet in de eigen Habsburgse landen en Bohemen waarvan hij koning

was – had het niet op Frederik. Ook hij wilde hem ten val brengen en het Calvinisme vernietigen.

Het is spannend om te lezen hoe men probeerde één front tegen Frederik te vormen, en wat zich daar in Augsburg aan geheim overleg, afspraken, gekonkel, scheldpartijen, samenzweringen voordeed. Op 14 mei greep de keizer in. Hij riep de keurvorsten en vorsten van het rijk bij zich en gaf aan de vicekanselier dr. Ulrich Zasius opdracht een decreet voor te lezen. Hierin werd met name Frederik aangesproken. Hem werd onder meer gelast zijn catechismus en alle boeken waarin de calvinistische dwaling werd verdedigd af te schaffen. Als hij ongehoorzaam was, zou hij buiten de religievrede komen te staan.

In een ernstige en dringende rede die Frederik als antwoord sprak, verdedigde de keurvorst zich zo indrukwekkend, dat daarna een diepe stilte viel en de keizer de verliezende partij was. Het front tegen Frederik was mislukt, de evangelische vorsten lieten uiteindelijk de keurvorst van de Palts niet vallen.

Tot slot

Er zijn enkele rijksdagen die een hoog historisch gehalte hebben. Die van Worms (1521), waar Luther in de ban werd gedaan; die van Spiers (1529), waar de *Protestatio* aan de keizer werd aangeboden, waarnaar wij Protestanten heten; die van Augsburg (1530), waar de eerste protestantse belijdenis werd gepresenteerd; die van Augsburg (1555) waar de religievrede werd afgekondigd; en die van Augsburg (1566) waar het niet tot een veroordeling van de Gereformeerde belijdenis kwam.

Als mensen van de 21^e eeuw kunnen wij ons niet inleven in de situatie dat een ongelijk verstaan van de aanwezigheid van Christus bij het Heilig Avondmaal zó kerk-scheidend was als in de 16^e en 17^e eeuw.

Dit bleek opnieuw toen keurvorst Frederik in 1576 op 61 jarige leeftijd stierf: de Rijnpalts werd in tweeën gedeeld. Het ene deel, waarin Heidelberg is gelegen, kwam onder zijn zoon Lodewijk, die een Lutheraan was en de vooraanstaande gereformeerden liet vertrekken, terwijl in het andere deel (met Neustatt als centrum) Johan Casimir als een gereformeerde vorst regeerde. Toen in 1583 Lodewijk stierf en Johan Casimir hem opvolgde en keurvorst werd, werd de politiek van Frederik weer voortgezet.

De geschiedenis van de Keurpalts is een heel duidelijk voorbeeld van de beslissende betekenis die de vorst, de overheid, innam ten opzichte van de Reformatie, zowel de eerste als 'de tweede Reformatie.'

L.J. Geluk, Rotterdam

Noten

- 1 A.A. van Schelven, *De Nederduitse vluchtelingenkerken der XVIe eeuw in Engeland en Duitsland in hunne beteekenis voor de Reformatie in de Nederlanden*, 's-Gravenhage 1908, 236.
- 2 Ontleend aan Walter Hollweg, *Neue Untersuchungen zur Geschichte und Lehre des Heidelberger Katechismus*, (Beiträge zur Geschichte und Lehre der Reformierten Kirche Bd. XIII), Neukirchen 1961, 10 en 11.
- 3 Idem, 15 – 85.

Het belijden van de Kerk, toen en nu

Het is van het grootste belang voor de Kerk om in een bepaalde geschiedperiode het eigenlijke thema te vinden, ofwel het punt waarop het aankomt dat ze de waarheid belijdt. Iets dergelijks is ook door de Engelse historicus Arnold J. Toynbee naar voren gebracht. De drijvende kracht in de geschiedenis is volgens hem de tweeslag uitdaging en antwoord. Steeds weer doet zich in de geschiedenis een uitdaging voor die om een antwoord vraagt. En dat antwoord moet opgediept worden uit de Schrift, aldus C.H. Dodd, die in zijn boekje *De apostolische prediking en haar ontwikkelingsgang* (Nijkerk, 1957) op Toynbee wijst.

Het eigenlijke thema; een terugblik

Het thema uit de tijd van de Heidelberger Catechismus werd verwoord in de bange vraag van Maarten

Luther: 'Hoe vind ik een genadige God?' Het antwoord op die vraag is Luther niet komen aanwaaien. Jarelang verdiepte hij zich in de Schrift, in Augustinus en in andere vroeg-christelijke en Middeleeuwse godgeleerden. In 1503 ging hij het klooster in, 1517 was het jaar van zijn stellingen. Daartussen lag een tijd van studeren en 'kloppen' op de Schrift. Luther zegt ervan dat hij als een bezetene klopte op de teksten, die hij niet begreep om er de eigenlijke boodschap van het Evangelie in te kunnen ontdekken. Totdat het voor hem openging. Toen heeft hij uit kracht van de Schrift de wereld min of meer uit zijn voegen getild. Zo krachtig is het Evangelie!

De herontdekking van het Evangelie heeft in Europa een geweldige betekenis gehad. Groen van Prinsterer schrijft in zijn boek *Ongeloof en Revolutie*

dat het geloof dat herontdekt was, een zoutend zout vormde tegen bederf dat zich op het laatst van de Middeleeuwen in het *corpus christianum* begon voor te doen. Dat laatste was vooral het geval in de Noord-Italiaanse steden, waar iemand als Macchiavelli (1469-1527) naar voren bracht dat de mens geen enkele rekenschap hoefde af te leggen van zijn daden, maar om het modern te zeggen 'voor zichzelf moest kiezen'. Het zout van de Reformatie is echter, aldus Groen, overeenkomstig de beeldspraak van de Bijbel, zouteloos geworden. Dit gebeurde vooral in de 17^e en 18^e eeuw, toen het geloof verzwakte en de Kerk niet bij machte was aan deze ontwikkeling het hoofd te bieden.

Het kwaad dat ingedamd was, openbaarde zich in een nieuwe gedaante, in de vorm van de geschiedenis makende mens, aan wie de toekomst toekwam, die zich ontslagen waande van het geloof, van de openbaring, van de Kerk. Deze mens verabsoluteerde zichzelf en maakte zich los van elke binding, los van de openbaring, van de traditie, van elke vorm van gezag. Voor al die 'waarden' ontwikkelde hij iets wat lijkt op een allergie.

Toen begon het proces van wat Simone Weil noemde 'ontworteling'. Dit proces vond zijn kristallisatiepunt in de leus van de Franse Revolutie: *ni Dieu, ni maître*. De Franse Revolutie, het moment waarin het ongelooft tot een politieke doorbraak kwam en mondig werd, was als de doos van Pandora, waardoor heel Europa uit het evenwicht raakte en de geschiedismachten tot ontplooiing kwamen. Dat gebeurde in de 19^e en 20^e eeuw. De 19^e eeuw was de eeuw van de incubatietijd van deze machten – het socialisme of marxisme en het nationalisme. Deze machten manifesteerden zich in hun vreselijke gedaanten in de 20e eeuw in de vorm van het nationaal-socialisme en het communisme en de catastrofes die door deze ideologieën teweeg zijn gebracht.

Amerika heeft Europa tot twee à drie keer toe uit het slop gehaald. De morele kracht van de Verenigde Staten, waarin het christelijke geloof niet zo onder druk is komen te staan als in Europa het geval was, heeft aan Europa de mogelijkheid verleend om tientallen jaren een ogenschijnlijk vrij rustig bestaan te leiden. Het werd Europa's redding. Dat neemt niet weg, dat in het kielzog van de NAVO het ongelooft in het Westen voortwoerde en opnieuw naar voren kwam in de vrije moraal van de jaren zestig, die voortkwam uit een nihilistisch levensbesef. En dat in een wereld waarin enorme technische vooruitgang werd geboekt en de macht van de media en inmiddels ook van de sociale media alleen maar groter werd en wordt.

Het eigenlijke thema

In deze tijd zijn wij geroepen te belijden en te getuigen. Maar wat? Wat is het eigenlijke thema? Is dit niet op een voortreffelijke wijze onder woorden gebracht door dr. W. Aalders? Is het niet de dynamiek van de geschiedenis waarmee wij geconfronteerd worden, die zich voordoet als een stormkracht, waardoor het water hoog opzweept tegen de bedijking van de wet en de traditie? Onder het geweld ervan bezwijkt deze steeds meer. Er is een ontwikkeling gaande waarbij het kwaad als een ideologisch virus is, dat zich het ene moment koppelt aan de ene beweging en het volgende aan een andere. In de afgelopen decennia is het Midden-Oosten erdoor aangerakt, vooral Al Qaeda, waarvan de meest vooraanstaande figuur, de inmiddels door Amerikaanse commando's gedode Bin Laden was. Hij werd in de koude oorlog betrokken bij een conflict dat zijn eigenlijke aandacht minder en minder had: de strijd tussen het vrije Westen en het communisme. Daardoor aangerakt ontpopte hij zich tot de meest fanatieke terrorist tegen de Westerse wereld, met de 11^e september 2001 als verschrikkelijk gevolg. Zo deed zich voor wat Edmund Burke eens voortreffelijk onder woorden bracht. Van hem is de beeldspraak van het virus. Hij zei ervan: je bestrijdt het, maar pas op: zodra je het denkt in de greep te hebben, is het al een mutatie aangegaan met een ander virus en doet het zich in verdubbelde kracht aan je voor. In onze tijd heeft het zich gekoppeld aan de radicale islam met zijn terreur, die het Michael Burleigh in zijn recente boek *Heilige Doelen* ingeeft te spreken over onze tijd als een *tijd van angst*.

De dynamiek van de geschiedenis, met alle vragen die deze oproept! Het leek er even op dat de storm die ermee gepaard gaat, ging liggen. Na de val van de Berlijnse muur dachten we in de jaren negentig van de vorige eeuw in de luwte te komen. Sommigen spraken zelfs van een stilstand in de geschiedenis. Het bleek op de 11^e september 2001 een illusie. Deze datum veranderde de wereld. Maar inmiddels zijn we zo gewend geraakt aan en gesteld op de luwte waarover ik sprak, dat wij vooral in Europa de neiging hebben om, ondanks de gevaren waarin de wereld verkeert, er geforceerd in te willen wegkruipen en dat in de vorm van een kortzichtig hedonisme: het zoeken van het geluk en het vermaak op de vierkante meter van het eigen, individuele leven. Het markeert een levensstijl van 'après nous le déluge'. Het einde van de ideologie, dat zich manifest maakt in het zogenaamde postmodernisme, laat zien dat de mens geen doorzicht meer heeft in de geschiedenis en zich daarbij neer lijkt te leggen.

Het antwoord in de Schrift?

In deze tijd zijn wij geroepen te belijden en te getuigen. Zoals gezegd, zocht Luther de antwoorden op de uitdagingen van zijn tijd in de Schrift. 'Als een bezetene klopte ik op de woorden van de apostel Paulus.' De Schrift ging voor hem open, in al haar kracht. Ze gaf hem een boodschap in handen, die er toe deed.

Is er een mogelijkheid dat ook wij in de Schrift een antwoord vinden op de vragen van vandaag en vooral op de vraag naar de zin en de uitkomst van de geschiedenis, zodat wij een woord hebben voor de wereld en zodat op zijn minst de gelovigen zich daaraan kunnen optrekken? Stellig!

Een eerste voorwaarde daarvoor is dat we er op goede gronden van doordrongen zijn dat de Schrift betrouwbaar is, d.w.z. in de historie verankerd is en van een historisch feit getuigenis af legt. Om dat duidelijk te maken, is veel nodig. Evenals in de tijd van Luther moet er, wil de Schrift tot ons gaan spreken, eerst veel voorwerk gebeuren en moet duidelijk zijn dat de Schrift relevant is als historisch getuigenis van het heil dat in Christus op aarde verscheen. Dit voorwerk mag van predikanten verwacht worden!

Ik onderstreep: om van deze historische verankering en om van deze relevantie overtuigd te raken, zodat de Kerk weer met overtuiging kan spreken, moet veel werk verricht worden. Het volgende kan dat illustreren. Onlangs viel in het RD te lezen dat Klaus Berger, die in Duitsland jarenlang hoogleraar NT was, de noodklok luidde. Voor veel hoogleraren is de Bijbel, aldus Berger, een samenraapsel van teksten, waaraan geen historische werkelijkheid ten grondslag ligt. Enkele studenten in de theologie vertelden me onlangs dat ook in de Nederlandse theologische opleiding veel afgedongen wordt op de hoofdwaarheden van het christelijke geloof. Deze ontwikkeling past volledig in het raam van het postmodernisme, waarin iedereen zijn eigen waarheid heeft. Een van de studenten zei dat er met het oog op de Heilige Schrift een gevoel heerst van 'je kunt toch nooit bewijzen dat het zo gegaan is, zoals het in de Bijbel staat.' Het is duidelijk dat de Schrift op deze manier geen enkel houvast biedt.

Het merkwaardige is nu dat belangrijke theologen vooral binnen het protestantisme er genoeg mee lijken te nemen dat de bijbelse boodschap alleen boodschap is en geen *getuigenis* van wat in de historie gebeurd is. Zo maakte Rudolf Bultmann een geweldig onderscheid tussen wat gebeurd was en wat verkondigd werd. Voor hem deed de historische Jezus weinig ter zake. Jezus was een profeet met een belangrijke

boodschap, die om die boodschap gekruisigd werd. Maar Hij is niet uit de doden opgestaan. Wonderen deed Hij niet. En al zeker is Hij niet de Zoon van God. Dat heeft de gemeente, die na Pasen ontstond, van Hem gemaakt. De eigenlijke boodschap van Jezus, die een profetische figuur was, is dat hij ons voor de persoonlijke keuze stelt: voor of tegen God. De apostelen gingen deels in zijn lijn voort, alleen goten zij zijn boodschap in een andere vorm en getuigden ze van zijn wonderen en van de opstanding. Wij in de 20^e eeuw, aldus Bultmann, kunnen daar niet meer in geloven. Maar de vorm doet er ook niet toe, het gaat om de boodschap van heil. Heil dus zonder historische achtergrond. Deze manier van denken heeft vooral in de Duitse Kerken, maar ook in Nederland de Bijbel genuïkcorfd. Het meest wezenlijke aspect van de Bijbel dat het Evangelie een getuigenis is van wat is *geschied*, wordt in deze denkrichting ondermijnd. Zo komt de bijbelse boodschap in de lucht te hangen. Theologen als Bultmann hebben echter hun duizenden verslagen. Het gezag van de Schrift is er door teloor gegaan, zodat men er wel spreekt van 'Bibelnot'.

Er staat geschreven, er is geschied

Hoe gelukkig mogen we ons prijzen dat er in het moderne bijbelonderzoek ook een andere tendens is. Meerdere getalenteerde bijbelgeleerden werd het door zorgvuldige studie duidelijk dat het Evangelie teruggaat op de historische werkelijkheid van Jezus, die op zijn discipelen een weergalozes indruk maakte! Weliswaar vielen deze geleerden minder op dan de theologen van grote naam als Barth en Bultmann! Ik noem maar enkele namen, Johannes Weiss, C.H. Dodd, en in de laatste decennia vooral Martin Hengel en James Dunn.

Zo heeft Martin Hengel in een van zijn laatste geschriften duidelijk gemaakt hoe de Evangelien tot stand zijn gekomen en de grote betekenis van de apostelen bij dit proces benadrukt (*Die vier Evangelien und das eine Evangelium von Jesus Christus. Studien zu ihrer Sammlung und Entstehung*, Tübingen 2008). Hengel deed dit zo overtuigend dat mevrouw Barbara Aland (geboren 1937), die met haar man Kurt Aland (1915 – 1994), tientallen jaren het beroemde Griekse *Novum Testamentum* uitgegeven heeft, hem op het laatst van zijn leven een bedankbrief schreef. Daarin sprak zij haar lof uit voor het feit dat hij haar, die op dit gebied een kenner van de eerste orde is, duidelijk heeft gemaakt hoe het met de totstandkoming van de Evangelien gegaan is en hoe betrouwbaar deze zijn. Een andere verdienste van Hengel is, dat hij op historische gronden duidelijk maakte dat Jezus zelf vervuld

was van het besef de Zoon van God te zijn!

Binnen de protestantse Kerken zijn de werken van deze theologen tot op vandaag nauwelijks benut. Aan de rechterzijde werd historisch bijbelonderzoek doorgaans niet relevant geacht. Men had de dogmatiek, Calvijn en Luther. Hetzelfde geldt op een ander manier voor de 'linkerzijde' in de Kerk, de moderne zijde. Daar ging het om de boodschap, het verhaal. Aan 'het verhaal van Jezus' hoeft geen historische werkelijkheid ten grondslag te liggen. Het boek van Nico ter Linde *Het verhaal gaat* is er een schoolvoorbeeld van. Evenals het recente 'Paulusboek' van Fik Meyer dat op tal van plaatsen buitengewoon onhistorisch is. Is het vreemd dat de moderne mens zo beschouwd nauwelijks een boodschap aan de Schrift heeft? Want alleen in de twee-eenheid van 'er staat geschreven, er is geschied' ligt de kracht van de verkondiging. Maar wat als dit besef zelfs in de Kerk nauwelijks meer gevonden wordt!?

Ik wijs op een tweede aspect dat er in dit opzicht toe doet en waar men in de Kerken in gebreke is gebleven. Door de vergroting van de kennis van de wereld van het NT is veel meer licht komen te vallen op de inhoud, het reliëf en het bijzondere van de persoon van Jezus! Hetgeen in de Evangelien te lezen valt, is er heel plausibel door geworden. De vraag is of predikanten deze *Umwelt* van het Nieuwe Testament nog kennen en te nutte weten te maken. Om te illustreren wat ik bedoel, haal ik het volgende voorval op. Ik sprak laatst na een predikantenvergadering te hebben bezocht, een collega. Hij is een kenner van Calvijn. Ik vroeg hem: "Wat denk je, hoeveel van de bezoekers aan de conferentie, zullen Cicero, die bijna een tijdgenoot was van Christus, gelezen hebben? Wie van hen kent Seneca, die in dezelfde tijd leefde als Paulus? En vooral ook: wie kent Flavius Josephus en Philo? Zouden ze op de vingers van een hand te tellen zijn? En dat terwijl Calvijn en Luther deze auteurs op hun duimpje kenden. Die kennis verleende hen een historisch zintuig, zodat ze in staat waren om met kracht te getuigen van de bijbelse boodschap. Ze wisten dat de Schrift terugging op een historische werkelijkheid. In dat opzicht stonden ze ver boven ons en dat terwijl wij door de vondsten van papyrusresten en andere documenten en door Qumran en de herontdekking van de LXX veel meer kunnen weten dan zij! Maar wie verdiept zich in de klassieke werken? En dat terwijl het Evangelie voor ons veel meer reliëf en zeggenschap krijgt als we de achtergrond van het Evangelie leren kennen!"

Van Luther is bekend dat hij in zijn kloostertijd en

in de beginperiode van de Reformatie zich de Griekse en Hebreeuwse taal eigen maakte. Hij las Cicero, Quintilianus en verdiepte zich in de Romeinse oudheid. Hij liet geen middel onbenut om de Schrift te kunnen verstaan. Hetzelfde geldt van Calvijn. En uitgerekend degene die in hun spoor willen gaan, die daarvoor veel en veel meer mogelijkheden hebben dan Luther en Calvijn, weten de kansen die geboden worden nauwelijks te benutten.

In de Rooms-Katholieke Kerk is in een soortgelijke situatie na de Tweede Wereldoorlog grote verbetering gekomen, niet in het minst door de grote bijbelgeleerde Père M.J. Lagrange, die aan het eind van de 19e eeuw in Jeruzalem een bijbelschool stichtte. Hij begreep dat hij de bijbelkritiek, die in de 19e eeuw in Duitsland was opgekomen, kon benutten. Waar het nodig was, kon hij deze kritiek door veel kennis van zaken op haar eigen terrein verslaan. Jean Guilton, die correspondeerde met hoge geestelijken, deed in de dertiger jaren een goed woord voor hem en schreef aan een bevriende kardinaal: als wij ons niet open stellen voor het bijbels-historisch onderzoek, zullen we in de huidige tijd niet in staat zijn om een overtuigend christelijk getuigenis te laten horen. De kardinaal was bevriend met Johannes XXIII, die het advies van Guilton ter harte nam. Hij opende de weg tot intensieve bestudering van de Bijbel, met gebruikmaking van modern bijbelonderzoek. De boeken van de latere paus Benedictus XVI zijn niet denkbaar zonder deze omslag. En we weten dat hij juist door onbevangen en grondige studie zijn drie boeken over Jezus van Nazareth kon schrijven! Uit Benedictus' geschriften blijkt hoeveel waardevols het moderne bijbelonderzoek te bieden heeft. Als men de Bijbel maar oprecht, eerlijk en met eerbied benadert.

De kern van het bijbels getuigenis: gerealiseerde eindtijd

Door het moderne bijbelonderzoek komt de historische betrouwbaarheid van de NT-prediking meer en meer aan het licht. Dat brengt me tot de volgende opmerking: uitgerekend het moderne historische bijbelonderzoek heeft duidelijk gemaakt wat de **kern** is van het bijbels getuigenis. Het bijzondere is nu dat deze kern alles te maken heeft met de vragen die de geschiedenis vandaag de dag bij ons oproept.

Wat is de kern? Heel zorgvuldig is dat onder woorden gebracht door C.H. Dodd. Hij ijkte daarvoor het begrip *realised eschatology*: gerealiseerde eindtijd. Eenvoudig gezegd drukt hij daarmee uit dat in Christus het hemelse Koninkrijk op aarde gekomen is - als een realiteit. Het is en blijft het koninkrijk der hemelen

en toch is het al op aarde! Waar Israël naar uitzag en de profeten van spraken, is op aarde zelfs in die mate realiteit geworden dat het de verwachting oversteeg! Wat dat inhoudt, kan ik eenvoudigweg duidelijk maken aan de hand van gezang 463 uit het *Liedboek van de Kerken*. Het gezang laat iets van het geheim zien waarom de schare op Jezus aantrok. De krachten van het Koninkrijk der hemelen waren om Hem heen werkzaam. Ze waren gewaarborgd door en gingen uit van zijn Persoon. Het tekent ook de realiteit van dat koninkrijk. Onwillekeurig moet ik denken aan de manier waarop dr. W. Aalders daarover sprak toen hij zei dat er in Galilea sprake was van een apocalyptisch reveil: de eindtijd brak door!

*O Heer, die onze Vader zijt,
vergeef ons onze schuld.
Wijs ons de weg der zaligheid,
en laat ons hart, door U geleid,
met liefde zijn vervuld.*

*Geef dat uw roepstem wordt gehoord,
als eenmaal bij de zee.
Geef dat ook wij uw nodend woord
vertrouwen, volgen ongestoord,
op weg gaan met U mee.*

*O vrede van Tiberias,
o heuvels in het rond,
waar Jezus in het zachte gras
de mensen liefhad en genas,
en in hun midden stond.*

*Leg Heer uw stille dauw van rust
op onze duisternis.
Neem van ons hart de vrees, de lust,
en maak ons innerlijk bewust
hoe schoon uw vrede is.*

*Dat ons geen drift en pijn verblindt,
geen hartstocht ons verwart.
Maak Gij ons rein en welgezind,
en spreek tot ons in vuur en wind,
o stille stem in 't hart.*

Meerdere schilderijen van Rembrandt geven er blijk van dat ook hij daar iets van heeft gezien. De houding van Jezus als hij zich ontfermt over de melaatse en hem aanraakt, hoe Hij staat in Kapernaüm op de zogenaamde 'honderd guldenprent', zijn gezichtsuitdrukking bij de uitnodiging 'Komt tot Mij, allen die vermoeid en belast zijt en Ik zal u rust geven', dat alles

laat iets zien van de aanwezigheid van het Koninkrijk der hemelen. In Christus is dat zo nabij gekomen, dat het als met de handen te tasten viel. Hij is heilig, puur, en tegelijk zachtmoedig, vol ontferming: de eeuwige Zoon van God, die mens geworden is. Door dit geheimenis te openbaren trekt Hij ons tot zijn heil. Om die reden volgden de scharen Hem en riepen ze uit, 'Deze spreekt als machthebbende en niet als de Schriftgeleerden.' Wie tot Jezus kwam, ondervond dan ook een *metanoia*, een bewustzijnsverandering. Dat gold ook voor zondaren die tot berouw kwamen. Immers, in Hem ging een nieuwe werkelijkheid open, de werkelijkheid van God, in de vergeving van de zonden. Deze werkelijkheid was tastbaar, zichtbaar aanwezig bij Christus.

Het is waar, dit riep ook verzet op. Sterk verzet zelfs. Maar de vijandschap van de Farizeeën en de Schriftgeleerden kon niet bewerken dat deze trekken bij Hem verdwenen. Integendeel: hun vijandschap, die Hem aan het kruis bracht, leidde er alleen maar toe dat het heil dat Jezus in zich droeg en de vergeving van de zonden die daarmee gepaard ging door zijn reactie erop des te duidelijker aan het licht traden. Jezus wist dat Hij de Gezondene van de Vader was en hield voor ogen dat Hij als de Zoon des mensen bestemd was om van de Vader alle macht te ontvangen. Dat zou duidelijk worden als Hij de dood zou ingaan, neder zou dalen in het dodenrijk, de kluisters ervan zou breken en verheerlijkt zou worden. Zo zou Hij alle macht ontvangen in de hemel en op de aarde. Zo zou Hij het heil bewerken voor alle volkeren. Met dit voor ogen gaf Hij zijn leven als een offer. Zo vestigde Hij het Koninkrijk van God en opende Hij er de toegang toe.

De roeping van de Kerk

Dit heil is er voor de wereld. Om dit duidelijk te maken, zond Hij na zijn opstanding zijn discipelen uit en schonk Hij zijn Geest, waardoor de Kerk een feit werd. De Kerk nu is geroepen getuigenis af te leggen

van dit historische feit. Zij is er als de vooruitgeschoven post van het Koninkrijk van God, zodat door haar de *realised eschatology*, die door Jezus op aarde werd geplant, als een gistend element in de wereldgeschiedenis zou worden bewaard en uitgedragen! En Jezus is haar nabij als degene die alle macht heeft en die dat toont en eens definitief zal tonen. Zoals dat gebeurde bij de Emmaüsgangers, toen Hij naast hen liep en hen de Schriften uitlegde, waardoor hun harten gingen branden.

Dat is nu de eigenlijke roeping van de Kerk: het uitdragen van de liefde van God in deze wereld op grond van deze in de historie gebeurde feiten. Zo roept de Kerk de mensen tot het heil dat door Jezus' kruis en opstanding is bewerkt. Zij worden door deze verkondiging en door de Doop en het Avondmaal zuiver en geschikt gemaakt en behouden voor het Koninkrijk der hemelen, dat in de Kerk en in haar verkondiging en sacramentsbediening nog steeds present is. Door die verkondiging kan ook de moderne mens die in de wereld vermoeid geworden is en verdwaald is Hem gaan zien als 'de apocalyptische Christus', die de kluijsters van deze wereld openbreekt en zich garant stelt voor het heil, zelfs voor verdwaalde schapen! Dat is onze boodschap!

De rots die de geschiedenismachten trotseert

Deze hemelse realiteit van Christus is dus gegrond in de historie. Ze is voor het eerst beleden door Petrus aan de rand van Cesarea Philippi, toen hij zei: 'Gij zijt de Christus, de Zoon van de levende God.' Waarschijnlijk heeft Petrus deze belijdenis uitgesproken bij een heidense tempel aan de rand van Cesarea Philippi, die gewijd was aan de 'god' Pan. De tempel, waarvan de restanten nog zichtbaar zijn, was gebouwd op een rots waaronder met geweld een onderaardse rivier zijn water naar boven stuwde. Jezus wees zijn discipelen toen Petrus zijn belijdenis uitsprak op deze rots. Het geweld van het water sloeg zich erop stuk, terwijl de rots bleef. Zo zou het water van de geschiedenis de belijdenis die Petrus uitsprak niet wegvagen, hoe geweldig het ook bruist en tekeer gaat!

Op dit fundament kunnen wij bouwen, juist ook in de angst van de geschiedenis, die we maar al te goed kennen. Dat dit zo is, bewijst ondermeer de geschiedenis van Sophie Scholl, die in München, tijdens de oorlog werd omgebracht. Deze jonge studente voelde zich, mede door haar broer Hans, die eenzelfde lot onderging, aangetrokken tot de boeken van Augustinus, Pascal en vooral tot de Bijbel. Ze zagen het als

hun plicht te protesteren tegen Hitler en iets tegen zijn propaganda te ondernemen. Ze werden opgepakt en verhoord.

Tijdens dat verhoor deed Sophie Scholl een beroep op haar geweten, wees zij op het bepalende onderscheid tussen goed en kwaad in de wereldgeschiedenis, waarbij het goede er wezenlijk meer toe doet dan macht en geweld. Het goede komt voort uit en is verankerd in een hogere werkelijkheid. Haar ondervrager die meer en meer respect en medelijden met haar kreeg, probeerde haar zover te brengen dat ze afstand nam van haar daden. Ze ging niet overstag, zelfs niet toen haar leven ermee gemoeid was. Ze werd veroordeeld. In haar cel gekomen, vlak voor de executie die kort na haar veroordeling zou plaatsvinden, keek ze op naar het kruisbeeldje dat aan de wand hing. Daaraan ontleende ze kracht de dood tegemoet te gaan, evenals als aan het gebed van een predikant, die haar nog kort het Evangelie uitlegde en zegende. Zo, gedragen door Christus ging ze heen. Haar moeder, van wie ze kort voor haar dood even afscheid mocht nemen, voegde haar nog toe: 'Sophie, Christus'.

Ik breng haar geschiedenis naar voren omdat ook wij tijden meemaken, die bepaald niet gunstig zijn voor de Kerk. Het moderne seculiere denken keert zich meer en meer tegen het christelijke geloof. In andere werelddelen, maar ook in Europa worden we keer op keer opgeschrikt door de terreur van het moslimfundamentalisme, dat zich ook richt tegen christenen, vooral in landen als Egypte, Libië en Syrië. Wereldwijd is er het netwerk van Al Qaeda! Het is opvallend dat Al Qaeda 'basis' betekent. Het duidt op de basis van geweld dat uitgedragen en gepraktiseerd wordt. Daartegenover staat de 'rots', waarover T.S. Elliot zo mooi dichtte in zijn dichtwerk *Choruses of the Rock*. Deze rots, de historische Jezus, de Zoon van de levende God, vormde de vaste grond onder de voeten van Petrus, van Paulus en van velen meer, aan wie zij kracht ontleenden om zelfs als martelaren staande te blijven. En het was zoals het gezegde verwoordde: 'het bloed der martelaren was het zaad der Kerk.'

Het is dus zaak om het antwoord op onze vaak beangstigende tijd te vinden in het Evangelie dat in de historie verankerd is in Jezus, Gods Zoon, die het Koninkrijk van God op aarde bracht, waarin wij nu al delen, die als de Opgestane aanbeden wordt en die het visioen opent van het Koninkrijk der hemelen dat aanstaande is.

Alleen zo kan de Kerk tot haar eigenlijke taak komen, ook in de stormen van *vandaag*.

't Scheepke onder Jezus' hoede,
met de kruisvlag hoog in top,
neemt als arke der verlossing,
allen die in nood zijn op.
En staat de zee dan hol en hoog
en zweet de storm ons voort,
wij hebben 's Vaders Zoon aan boord

en 't veilig strand voor oog.

Ook en juist in de stormen van de huidige wereld is de Kerk dan, zoals ze bedoeld is: een ark der verlossing!

H. Klink, Hoornaar

Het belijden van de kerk, toen en nu

Enkele persoonlijke opmerkingen

Vooraf wil ik graag opmerken dat ik geen theoloog ben en in geloofszaken enkel een gewone kerkganger.

De rode draad in de lezing van dr. Klink wordt gevormd door het antwoord op de vraag wat de kern van het belijden van de kerk in het begin van de 21^e eeuw is.

Hij geeft daartoe drie met elkaar samenhangende aanwijzingen:

1. De Bijbel is betrouwbaar in zijn berichtgeving.
2. In de Bijbel is het antwoord te vinden.
3. Christus met zijn heilsboodschap is het antwoord.

Het was mij een beetje een opluchting dat de Heidelbergse catechismus anno 2013 niet meer het enige en mogelijk ook niet meer het meest geëigende antwoord is op de vraag naar het speerpunt van ons tegenwoordige belijden.

Ik heb daarbij de volgende overwegingen.

1. In de Heidelbergse gaat het overwegend om de individuele mens en zijn persoonlijke zielenheil. Maar er zijn in onze tijd zo veel *algemene* ontwikkelingen waarop een christen naar een geloofsantwoord zoekt. In zijn lezing stipt Dr. Klink er al een aantal aan: de geschiedenismachten van nationaal-socialisme, communisme en moslimfundamentalisme.

Ik zelf zou er nog best een paar aan toe willen voegen:

- * Hoe gaan we om met de schepping?
- * Hoe gaan we om met het begin en met het einde van het menselijke leven?
- * Waar liggen de grenzen van wetenschap en techniek?

Zo zijn nog wel een aantal punten te noemen.

2. In de catechismus ervaar ik de Tien Geboden eerder als een tuchtmiddel dan als een vreugde en dat terwijl de dichter van Psalm 119 er 176 verzen voor nodig heeft om de lof van deze wet te bezingen.

Zo lovend wil ook ik de wet beleven.

3. In de catechismus mis ik het uitzicht dat dr. Klink in zijn lezing geeft: *eens zal het anders zijn en af en toe is het nu al anders!* Als een zichtbaar geworden belofte, als een zonnestraal op een zwaar bewolkte regendag.

4. En tenslotte: wat zou ik het artikel dat *wij geheel en al onbekwaam zijn tot iets goeds en geneigd tot alle kwaad* graag een beetje anders verwoorden.

Bij Dietrich Bonhoeffer heb ik daarover heel mooie uitspraken gelezen. Een citaat: *In tijden waarin wetteloosheid en slechtheid zelfverzekerd triomferen, zullen wij, wil nog duidelijk worden wat het evangelie is, moeten wijzen op de enkelen voor wie recht, waarachtigheid en menselijkheid nog iets betekenen.* Hij zelf was zo iemand. En hoe kan ik Sophie Scholl nu omschrijven als *geheel en al onbekwaam tot iets goeds en geneigd tot alle kwaad?!*

Als ik een paar artikelen voor een 21-eeuwse geloofsleer zou mogen aandragen, dan noem ik als eerste de *lofprijzing van God*, de almachtige, de barmhartige en bovenal onze Vader. Als de psalmdichter voor de lof op de wet al 176 verzen nodig heeft, hoeveel te meer hebben wij er dan niet nodig voor het loven van onze Here God.

En laat het dan zo zijn als in het lied:

*Die dan, als onze beden zwijgen,
als hier het daglicht onderduikt,
weer nieuwe zangen op doet stijgen,
ginds waar de nieuwe dag ontluikt.*

(Liedboek 393)

Daarnaast zou ik nadrukkelijk willen stil staan bij de schoonheid en de heelheid van *Gods schepping*.

En dan komt daarna vanzelf *de mens* in beeld, met al zijn zwakheden, falen en zonde, vooral naar God toe, maar ook ten aanzien van de schepping en zijn shepselen.

Hoe heerlijk is dan de *komst van Christus*, de verlossing en vergeving die Hij brengt en het uitzicht dat alleen Hij kan geven.

In dit verband vind ik het verhaal van de genezing van de bezetene zo treffend. Daarin laat Jezus zien hoe het zal zijn als overal zijn heerschappij werkelijkheid geworden is. De boze geesten in de mens, die hem tot zonde drijven, zijn dan overwonnen. Het is een prachtig voorbeeld van *realized eschatology*. Zo was het toen en zo ook zal het zijn waar Jezus heerst. Laat ook dat *uitzicht* een belangrijke plaats in een geloofsleer krijgen.

Natuurlijk moet er in een volledige en eigentijdse geloofsbeschrijving veel meer aan de orde komen, maar daarvoor is veel meer nodig dan waartoe ik bij machte ben.

Tenslotte, ik heb meer niet dan wel gezegd. Gelukkig was het ook niet mijn opdracht om veel te zeggen, maar enkel om een paar persoonlijke opmerkingen te maken.

Drs. M.A. Aalders

Dode Zee Rollen in *Drents Museum* in Assen

Het *Drents Museum* in Assen heeft op het moment een bijzondere tentoonstelling: Fragmenten van de Dode Zeerollen, die vanaf 1947 in de omgeving van de vroegere Joodse nederzetting van Qumran gevonden zijn, worden voor het eerst sinds jaren in Europa tentoongesteld. Deze bijzondere fragmenten (voornamelijk afkomstig uit de 'Nederlandse' grot) worden aangevuld met voorwerpen van 2000 jaar geleden en achtergrondinformatie over de historische context, die zowel voor Joden als christenen van buitengewoon belang is.

De Dode Zee rollen hebben ervoor gezorgd dat de tijd rond het optreden van Christus en het ontstaan van de eerste christelijke gemeenten veel beter geduid kan worden. Onder meer de apocalyptische teksten, waarvan fragmenten in Drenthe te zien zijn, geven uitdrukking aan de sterk levende heilsverwachting van die dagen. De eerste christenen zagen deze verwachting

in de persoon van Jezus van Nazareth in vervulling gaan.

Deze tentoonstelling geeft de gelegenheid iets van die tijd in te ademen, de geestelijke atmosfeer te proeven, die heerste toen Christus op aarde verscheen. Daarom is deze tentoonstelling bijzonder aan te bevelen.

Ook voor ouders met kinderen is het een aanrader. Juist voor jongeren is het belangrijk om te zien hoe bijzonder de tijd rond het ontstaan van Kerk was om zodoende bewuster hun plek in de Kerk der eeuwen in te nemen. De tentoonstelling is tot en met 5 januari te zien in het *Drents Museum* in Assen. In oktober zal er een wisseling van de tentoongestelde fragmenten plaatsvinden, waardoor het mogelijk het overwegen waard is om na oktober opnieuw een bezoek aan het museum te brengen.